

Fábry Zoltán publicisztikája

Fábrynál a publiciszta szónak kétségkívül sajátos értelme van. A közíró itt mindenkor író! A közírói feladat, a publicisztika Fábrynál: emberi magatartás következménye.

Az írástudó felelőssége felismerésének gyökerei ifjúkora és világháborús olvasmányai élményéig nyúlnak vissza. Nem véletlen, hogy nemzedéktársaival, Illyés Gyulával és Németh Lászlóval együtt a Halottak élén felejthetetlen, feloldhatatlan hatása alá került. Ady szemével nézte a forradalmakat, és a tőle tanult közösségi érzéssel, s „szomorú szemmel” kereste egyéni szorongatott helyzetében az írás gyógyító erejét. A diák Fábry a hazai polgárság hazafias, nacionalista szemléletével nézte az I. világháború eseményeit. A fiatalok idealizmusával vette fel a katonamundért. A katonaevek frontélményei „vizsgáztató” évek voltak a húszéves Fábry számára. Az írókra jellemző figyelő szemmel vallatta az eseményeket, nézett farkasszemet a kegyetlen, a szó szoros értelmében „véres” valósággal.

A benne lévő humánus indította el egyéni útján. E nélkül nem értette volna meg oly mélységesen Ady figyelmeztetését.

1918—1919 eseményeit, bátran mondhatjuk, Ady szemével nézte, benne Ady forradalmát látta.

Betegsége miatt otthon gyógyulást keresve egyszer csak országhatáron kívül rekesztettnek találta magát. Humánus tiltakozott a legyőzöttekkel szemben elkövetett igazságtalanságok ellen. Magára maradt. A diákkori Magyarország nem volt többé, a megmaradt Magyarországtól nemcsak a felállított határsorompók választották el, hanem hatalmas benső tiltakozása a Horthy-Magyarország ellenforradalmi eszméivel és gyakorlatával szemben.

A valóság könyörtelen tényeit nem lehetett meg nem látni, semmibe venni. A fiatalember, aki pedig a fronton zavartalan idillről, szellemi élvezetekről ábrándozott: harcból újra harcba kerül, melyet saját lelkiismerete kényszerít rá. Ez a tudatos vállalkozás szembeállította a fronton szótt, dédelgetett álmaival:

„Én nem ezt akartam . . . Én pihenni akartam, pizok és vér után hazatalálni az intellektuálgönyörhöz, élvezni a kultúrát, irodalmat, művészetet szürcsölni, zenét, mítoszt csiholni, titkot fejteni. Ady kellett és Däubler, Péguy és Trakl, Buber és Claudel, Pahnwitz és Füst Milán . . . Ezt akartam, ezt élveztem, ez volt az otthonom.” — Így mutatja be a Korparancs címadó, bevezető cikke a háború lövészárkából kikerült gye-

rekembert, a fiatal Fábryt. És a cikk tovább vall: „Mindennél szebb és jobb dolog volt egy Mechtilde Lichnowszky agymuzsikáját szürcsölni, szavait, gondolatait ízlelni, a nyelvet hozzá idomítani, de a valóság, amely helyhez és időhöz van kötve, a valóság, amely egy lépésre kezdődik, melyet ha a szemem, szám, orrom szabályosan funkcionál, észre kell venni, . . . a valóság a nyelvembe szűrt, a szemembe tépett, más hangra, más látásra kényszerített. Valóságot néztem és valóságot láttam: kapitalizmust és imperializmust, munkátlanságot és részvénykonferenciát, éhséget és polóklubot, okokat és összefüggéseket, mikről azelőtt fogalmam sem volt.”

Fábry ekkor válik azzá, akinek ma is ismerjük:

„. . . a harcos író: a kellemetlen, a kényelmetlen kortárs, a kor parancsra figyelmeztető és felelősségre vonó, az állásfoglalás, az ellenőrzés a meggyőződés egyoldalú fanatikusa. Író, aki nem akar mint író elkülönülni, aki nem bújik a hiúság és a szellemi arisztokratizmus gyanús védpajzsa mögé, de aki . . . tudatosan is részt akar venni a történesekben.”

„Vége az önmarcangolásnak — kezdődik az élet”. Maga Fábry arról az új állapotról a „Magyar köszönet” című cikkében így vallott: „Szobám négy fala hihetetlenül kitágult: a világ szociális valóságát éltem, a marxizmus szemével és az intellektuel korparancsát jelentettem: változni és változtatni. És változtam és változtattam”.

Neve megjelenik a 20-as években már „a legszínvonalasabb aktivista ujságok”: a Kassai Napló, a Reggel hasábjain. — A Kassai Napló Fábry munkássága idején nivós folyóirat hiányában a vasárnapi mellékletével a „Kassai Napló Vasárnapja”-val publikációs lehetőséget biztosított Darkó István, Győri Dezső, Komlós Aladár és mások mellett Fábry Zoltánnak is. A Reggel ugyancsak a 20-as évek derekán vált jelentőssé írógárdája miatt. Fábry visszaemlékezve írja róla: „. . . a csakugyan balra tolódottak cikkei is megjelenhetnek” a Reggelben.

A Fábryt nem ismerő olvasó előtt talán azzal jellemezhetnénk Fábryt általágosságban: a nemzet hazai irodalmáról politikai határmegvonások miatt elszakítva, provinciálisnak tetsző világában írói vállalkozásának első percétől kezdve egyetemességre törekszik. Ennek a törekvésnek az Ady líráján keresztül megismert humánus az alapja. Ebben a törekvésben, a nacionalizmus és a fasizmus elleni harcban talált rá a szocializmusra. Ennek fegyverzetében harcolt. Ennek a törekvésnek mélyeséges erkölcsi alapja van, amit mint író, Fábry elsősorban magától követel. Gyakorlati megfogalmazása a „vox humana”.

Mindenekelőtt kérlelhetetlen magatartást jelent ez magával szemben. Fábry felismert hivatástudatból nem nősül meg: figyelmeztetni, ha kell kiáltani kisebbséggé lett népe és odaát az uralkodó osztálytól meggyötört nemzete helyett, mert aki néma: erkölcsi hitelét veszti.

Mindez Fábry írásainak eszmei tartalmát jelenti. Hogy ez a tartalom milyen műfajokban valósult meg, arról így ír B. Nagy László:

„Fábry-írások rendkívül széles skálán helyezkednek el, a glosszától a több íves történelmi-politikai tanulmányig, az irodalmi recenziótól

az esztétikai problémák — nemrégiben a sematizmus — elemzéséig. Alkati adottságokon túl ez a helyzet parancs is volt: egyszerre kellett alapoznia és színvonalat védenie, egy kisebbségi irodalom kritikusaként működni és száműzött gondolatok folytonosságát biztosítania, írásainak javát történelmi esszének minősítenék. Ez elég széles meghatározásnak tetszik ahhoz, hogy az alkalmi cikkek bölcselerei, kezdeményei, fölismerései, ne legyenek vele ellentétesek, a „gondolati közírás” motívuma is helyet kapjon és a szorosabban vett irodalmi tárgyú művek se essenek ki belőle”.

Fábry írásainak egyik minduntalan visszatérő motívuma, alapgondolata az, hogy a perifériák irodalmában, így különösképpen a szlovákiai magyar irodalomban magasabb küldetést, kapcsolatot, hidat lát az európai, az emberi irodalom felé.

1925-ben ezt írja: „A jövő felelősségét a perifériák hordozzák. Mind azt, amit az anyaország elmulasztott, a perifériák hivatottak jóvátenni az ő adottságuknál fogva. Minket többé nem bélyegezhet a Budapesti Hírlap — írja Fábry. Mi túlnőttünk a pesti nemzetiszín és üzleti divaton. Mi tovább akarunk jutni, tovább merünk menni, mi messzebb járunk. Mi a magyarokon túl, az emberrel akarunk kezét fogni.”

Fábry két küldetést töltött be. Összegezte és közvetítette a szlovákiai magyar irodalmat a perifériai magyarság felé, és ezzel segítette, éltető impulzusokat adott a szlovákiai irodalomnak is. Ezzel támogatta a perifériák haladó küldetését, hidat épített az európai haladó kultúrközösség felé.

Fábry rendszeresen foglalkozik a szlovenszkói magyar irodalommal. Évente leméri, kimutatja annak fejlődését, vonalát. Többször foglalkozik Kassák Lajossal, Márai Sándorral, Mécs Lászlóval, akik induláskor ígéretnek mutatkoztak. Fábry tudatosítja, hogy a kor ámitó, álomba ringató és menekülő irodalmával szemben az osztályharc egyetlen lehetséges formája az irodalom.

1929-ben a Korunk hasábjain így ír: „A regösöknek nem kapufélfákat kell lerajzolni, de nyomort hallgatni, nyomorstatistikát felvenni és okosképű gyerekarccal és bazsalikommenyecskék helyett a regösnaplóba bevezetni: ugyan hány gazdasági sztrájk is volt az idén Szlovenszkón és ugyan miért?... Ez lenne az út, ez lenne a megváltás”. (Fábry: Etnográfiai szocializmus, Korunk.)

A másik mindig újra felbukkanó motívum a Fábry-írásokban: a nemzet fenntartásának és a nemzeti élet megőrzésének problémája. Fábry a demokratikus elvek hirdetője, így a kisebbségi magyarság helyzetének a megítélésben is ebből indul ki. Lehet, olykor kissé nemzetiségi követeléseivel erősen hat, de kora ezt meg is követeli. Fábry mindig a valót vetíti ki és a demokrácia jogainak az alapján a jogosat követeli. A magyar nemzeti eszméket nem helyezte a dolgozók érdekei elé, ellenkezőleg, nemzeti elveit is humanizmusa határozta meg, ezen keresztül szemlélte a szlovákiai magyarság helyzetét.

A nemzet belső élete is visszhangra talál Fábry írásaiban. Egy nemzet kultúrájának és életerejének fokmérője a nyelv. Amikor egy nemzet nyelve megromlik, kultúrája csökken, kihalóban van. „A nyelv életalapja

megrendült, a magyar élet megszűkült, lehetőségei összezsugorodtak” — állapítja meg Fábry, amikor egy gyerek szájából idegen szavakkal tűzdelt magyar beszédet hall. Analizáló, kutató írásai itt is mélyre hatolnak. Okokat és következményeket állít szembe olykor erősebben, mint ahogyan az akkori fülek hozzá voltak szokva, de Fábry meg nem alkuvása, igazságkeresése és igazságszólása ezen a téren is érvényesül. A hibát természetesen nemcsak a körülfogó világban keresi, de okolja a nemzet, a nép magatartását is. Ezt írja: „A veszély magva bennünk van: dermedtségünkben, beletörődöttségünkben és szorongó gyávaságunkban”. (Fábry: Fegyver s vitéz ellen.)

Fábry a meggyőzés tisztaságával, belső meggyződésének demokratikus szókimondásával példáz és tesz eleget írói kötelességének. Megtörténik, hogy tollának hegye olykor erősebben fog, szava élesebben vág, hogy nyugtalan, de mindez szilárd meggyződéséből és a jövőbe vetett hitéből ered. „Volt egy álmunk, volt egy hitünk, mi leszünk az új magyar élet csirái és sürgetői, Európát, a változást jelentő humánium, kultúra és szociális periféria rohamcsapatai..” (Fábry: Felvidéki szellem.)

Szinte felhorkan, amikor 1933 őszén a kassai színházban a helyreigazító magyar nyelvű feliratokat leragasztva találja. Demokráciában ez népellenes intézkedés. „A szociáldemokrácia a magyar kisebbségvédelem terén is levizsgázott”. (Fábry: Korparancs.) — állapítja meg.

A kizsákmányolás, a kapitalizmus elleni harc a 20-as évektől kezdve alapvető, átfogó elv Fábry publicisztikájában. Összefoglalóan így jellemezhetnénk: az osztályharcos irodalom követelése. Fábry határozottan elutasít minden másfajta irodalmat, mindazt, ami nem segíti közvetlenül a népnek, a munkásosztálynak a kizsákmányolás és a tőke ellen folytatott küzdelmét

„Mi nem élünk Faremidóban és nem vagyunk sem rómaiak, sem görögök és nem látjuk többé a középkori szerzeteseket. Cizelláló barátok mi már nem lehetünk, aranykorról, ezüstkorról mi nem tudunk, párhuzamot sem keresünk és sem hősök, sem „írók” nem akarunk lenni. Kortársak vagyunk, akik tényeket láttunk, hirdető munkások vagyunk, akik tényeket közvetítünk. Nem vagyunk, nem lehetünk csodavárók, tíz egy-néhány év sebét hordozzuk: milliók közös életét. Mi nem félünk attól, hogy megszűnünk írók lenni, mert a „korszerűt”, a harcot választottuk. A „beszéd kedvéért” le kell mondanunk az „alkotásról”, mert hallgatni nem tudunk, mert elefántcsonttoronyról hallani nem akarunk. Barbárok vagyunk, közönségesek, szürkék és fütyülünk az „ezüstkorra”, az „új zsúfoltizű fellobbanásra”, mert tudjuk, mit jelent. Mérget, kerítést, hazug játékot, halálszépítést”.

A szocialista, kommunista íróvá vált Fábry közíró tevékenységének leghűbb tükre, leggazdagabb területe a következő sajtóorgánumok voltak: Az Út, a Korunk, a Magyar Nép.

Az Útban az eredetileg meghirdetett kultúrpolitikai célkitűzések háttérbe szorultak és az aktuális politikai kérdések egyre jobban előtérbe kerültek. A szerkesztő Fábry írásai híven tükrözik ezt az eltolódást. A

folyóirat 1931-ben indul meg. Fábry határozott világnézete, pártos művésze itt válik a legélesebbé s legnyíltabbá. Kora társadalmát, a fasizálódó rendszert nyíltan támadja. Irodalomkritikai cikket keveset találni a lapban. Az Út egyik számában Kodolányi János írói magatartása ellen kel ki, aki proletárirónak vallja magát, de nem vállalja az ezzel járó kötelességeket és nehézségeket. Csalódottan ír Illyés Gyuláról, aki nem hagyta ott annak idején a Nyugatot. Fábry általában a Nyugat íróit, költőit többé-kevésbé mind elítélte és az egy Ady Endrén kívül alig akadt író, akit elismert volna. Fábry nem ismer félig elhatározott, félig a szocializmus, a proletárirátus ügyét szolgáló írókat és félértékű műveket. Egész író, egész embert, egészen a munkásosztály érdekét szolgáló munkát követel. Nála elsősorban a mű tartalma, mondanivalója, az írónak a szegénység, a munkásság és az emberség mellett tett hitvallása jelenti a fokmérőt.

Ez a kritikusi magatartás az akkori viszonyokban gyökerezik, és teljes egészében ma már nem helytálló. Fábry maga is tudja ezt, s a kritikát is ő maga írja le erről a korszakról:

„A húszas években a szocialista irodalom rohamcsapatai voltunk. Sose járt úton kellett csapást vágni, utat hasítani, kontúrokat kirajzolni, alapot rakni, és harc közben bizony néha melléfogtunk. A fürdővízzel együtt sokszor kiöntöttük a gyereket is. Utána a gyereket kellett megkeresni és jogaiba visszahelyezni. Egyetlenegy példa: Ivan Olbracht Annáját példává fokoztuk, de ugyanakkor, egy lélegzet alatt ezt mondtuk: „És ez mindenestre több, mint amikor az osztálybéke nagyobb dicsőségére Marikák énekelnek és halnak, és Édes Annák vergődései csiklandoznak szívdöglesztően írók és nyájas olvasót” (Korunk 1930). Ez a hangvétel már tegnap is demagógiaterhes volt. De akkoriban erre nem volt fülünk. Most megjelent könyvemben (Kúria, kvaterka. kultúra) írom visszanezélő: „Amit később a fasizmus fő ismérveként átkoztunk és pellengéreztünk — a kizárólagosságot és tekintetnélküliséget —, azt igazunk tudatában, tiszta szívvel korparancsként gyakoroltunk”. A hangsúly a tiszta szíven van. Ez adott szociológiai és történelmi felmentvényt, de az esztétikai elmarasztalást ez semmiképp sem hatálytalánítja”.

Ez a kritika azonban csak most hangozhat el. Akkor, a nyomor, a kizsákmányolás tetőfokán Fábry világosan, félreérthetetlenül megfogalmazza a marxizmushoz eljutott, a valóságra döbbséget harcos író feladatát:

„Az osztályharcos író első feladata: a kapitalizmus leleplezése, ideológiai frontjának felgöngyölítése. Fel kell fedni az élet, a társadalom, a hatalom, a művészetek, a jog és tudomány mai kapitalista osztályjellegét. Vissza kell nyúlni a dolgok forrásához, összefüggéseket maradéktalanul feltárni, hazug illúziókat lerombolni. Az írónak tudatosítani kell a veszélyeket, a reakció, az osztályellenség sakkhúzásairól tiszta képet kell szállítani. Az árulókat és menekülőket kiméltlenül pellengérezni, a harc értelmét tiszta ideológiával alátámasztani és korszerű megismeréseket szállítani”.

Fábry az itt idézett krédót 1931-ben egy olyan vándorelőadáson hirdette meg, amellyel a csehszlovákiai magyarságnak úgyszólván minden

kultúrhelyén fellépett. Ez az előadás „Író és osztályharc” címen 1934-ben a Korparancsban nyomtatásban is megjelent.

A kizsákmányolást leleplező Fábry-írások közül „Az éhség legendája” a legjelentősebb, legemlékezetesebb. A nyomorban fetregő Kárpát-Ukrajnáról 1932-ben született meg ez a megdöbbentő dokumentum-írás, amely a vérlázító riport, a szenvedélyes vádirat és a gyilkos gúnyval átitatott pamflet együttes hatásával rázza meg még ma is az olvasót.

„Ungvár városának valamikor disznótenyészdéje volt, ott álltak az Ung partján sorban a disznóólak jó karban, fehéren, higiéniikusan. Amikor a disznókat kihurcolták, düledező lakásaikat átengedték — embereknek. Ma ezek a disznóólak: piszok- és nyomortanyák, tífusz- és tuberkulózis-telepek: munkanélküliek utolsó menedékhelyei. Disznóól havi 15 Kc bérért. Egy egész utca. Szűk, egy méter széles utca. A „házak” magassága szintén egy méter. Hogy ember élhessen bennünk, le kell ásni a föld alá. A „ház” rongyokból tömött résekből áll. A tetőn és bent összelopott kátránypapírdarabok, hogy a felülről csöpögő vizet felfogják. De hiába minden. Hiába kátránypapír, tömött rések, a földön a rossz lavórok és konzervdobozok, a víz csöpög felülről és szivárog alulról . . .”

A nincstelenséggel és betegséggel küzdő „stéssi remete” saját költésén kiadta az elkobzott „éhség legendája”-t. Vádoló fehér lapokkal, amelyekről az igazságot hirdető betűt a gyáva barbárság parancsolta le. És Fábry ezt a megnémített, fehér papírfüzetet megfelelő ajánlásokkal — a „Demokrácia legendája” címmel — elküldte az összes bel- és külföldi illetékeseknek; elsősorban a tetten ért demokrácia hazai „representatívusainak”: Masaryktól kezdve egészen az úrimagyar Szüllő Gézáig.

„Az éhség legendája”-nak elkobzása nem volt sem az első, sem az utolsó olyan „retorzió”, amelyet Fábry ellen a rendszer és az uralkodó burzsoázia alkalmazott.

Sajtópereket, meghurcolásokat, az egzisztenciára, a puszta létre törő bojkottokat és blokádot szervez a „Szlovenszko réme” ellen a burzsoázia. Gyűlölet és düh csap Fábry felé ennek az osztálynak minden tájáról. Magától értetődően gyűlöli a tőkés: a verhovinai erdőtulajdonos vagy a fegyvergyári részvényes. De ugyanúgy gyűlöli az értelmiségi „széplélek”, a szociális reformokra „megértéssel” néző liberális és az elégedetlenségét és lelkiismeretlenségét bölcsen egyensúlyozni tudó szociáldemokrata. Gyűlölik, mert ő belát gyáva és számító lelkükbe, szemükbe mondja és világgá kiáltja az ámulást, amelyet saját lelkiismeretük és e társadalom ellen követnek el. És a legádázabbul, a legfeketébb gyűlölettel a rene-gátok, a haladás ügyének hűtlen elárulói, a tegnapi progresszívek és talmi marxisták gyűlölik Fábryt. Akik ellen az „Írástudók árulása”-t írja, akik „elgyávultak, mert a legkritikusabb időpontban nem velünk és nem a mi nyelvünkön szólnak”. Gyűlöli Fábryt az úri magyar, az ellenzéki politikus, mert Fábry a magyar egység helyett két kultúrát — és két nemzetet hirdet és Magyarországból nem a revizionista szölamokra, hanem József Attila hangjára figyel fel. Gyűlöli az aktivista magyar, aki bármelyik pillanatban hajlandó egy tál lencséért eladni a magyarságát és

az egész csehszlovákiai magyarságot; aki megrendelésre „magyarul beszélő csehszlovákokat” vagy „csehszlovák-magyarokat” szállít és nem érti meg Fábry kisebbségvédelmi „okvetetlenkedéseit”, felháborodott tiltakozásait és „különvéleményét”, amikor Kassáról eltávolítják a magyar feliratokat és kiseprűzik a magyar szót.

A kizsákmányolás leleplezése mellett egyre erősödő hang Fábry publicisztikájában a háborúellenesség.

Ezekben az években a Szlovenszko-szerte meghirdetett írói krédó: a kapitalizmus leleplezése, ideológiai frontjának felgöngyölítése — magának Fábrynak a számára már jó ideje nem csupán kitűzött cél, pusztán harci elmélet volt, hanem nap mint nap megvalósított gyakorlat, céltudatosan és megszakítás nélkül folytatott munkaprogram. Már a húszas évek közepétől az esztéta és kritikus Fábry mellett — párhuzamosan vagy sokszor egyidejűleg: egy-egy cikkben, megnyilatkozásában összeolvadva — nagy erővel jelentkezik a kapitalizmus közvetlen, valóság- és eseménytényekkel operáló leleplezője: a publicista Fábry is. A kapitalizmus kintővéseinek, elkendőzött betegség- és halálszimptomáinak: a kizsákmányolásnak, háborúnak és faszizmusnak félelmetes diagnózisaira találunk írásaiban.

„Az Emberek a háborúban” című cikk egy nemzetközi békeszemfényvesztéssel: a Kello-paktummal kapcsolatban már 1928-ban rámutat arra, hogy a kapitalizmus és a háború elkerülhetetlen: „A nagy békeünnepély lezajlott: Kellog-paktum, párizsi örömujjongás. Hiszi mindenki, mert jó hinni, felejteni és megnyugodni — pillanatra. A háború volt, nincs, eltűnt, mint a kámfor. Az igazság azonban kegyetlen dolog és az igazság: cáfolhatatlanul két háború között állunk. 1914-ben volt az egyik A másik? Most írták alá a békét, tehát a Kellog-paktum is lehet és lesz a jövő, a másik világháború magna chartája.”

Fábry világosan fölismeri az új háború lehetőségét, és szenvedélyesen hirdeti és szervezi ellene a toll és szó tiltakozó hadjáratát, offenzíváját: „Itt a szónak van primér-szerepe: hitetni kell, szólni, figyelmeztetni, ágálni, manifesztálni, hangoskodni. A manifesztumnak is megvan a maga missziós szerepe. A volt háború embertelenségét először manifesztumok tudatosították.”

A háborúellenes harc a militarizmust szentesítő és az ölést erénnyé emelő faszizmus elleni támadásokban izzik a legmagasabbra Fábry írásaiban. Az egész antifasiszta mozgalom leghatásosabb, legmeggrázóbb irodalmi dokumentumai közé tartoznak azok a cikkek, amelyeket egyrészt még a Korparancsban, másrészt az 1937-ben megjelent „Fegyver s vitéz ellen” című könyvében gyűjtött össze. Fasisztaellenes írásai közül talán a legfelejthetlenebb a Dimitrov peréről szóló prózai óda, amelyben a rettenthetetlen bolgár kommunistának hősiességéből és fényes győzelméből a kommunizmus erkölcsi fölényét vezeti le a faszizmussal szemben.

Fábry antifaszizmusának értékelése, elemzése külön fejezetet igényel.

Háborúellenessége, szenvedélyes békevágya áthatja minden írását, egészen napjainkig.